

על ספרות בלש, חציית גבולות ופשיעה בפלסטין המנדטורית

חגי רם

רוחו של ישראל שמואלי, איכר באחת המושבות בפלסטין המנדטורית, סערה. הוא הקפיד להגיע לנמל חיפה בשעה היעודה כדי לקבל את פני אשתו, צפרירה, שהייתה אמורה לרדת מסיפון האנייה 'חרטום הנשר', אך היא לא נמצאה בין הבאים. הוא תר בעיניו אחר אשתו בין עשרות נוסעים שעמדו דחוקים וצופים, אך לשווא. צפרירה הרי עלתה להפלגה בטרייאסטה, איטליה (על כך קיבל מר שמואלי אישור במברק ששיגרה לו). הוא שב והביט בדאגה בלוח הזמנים של ההפלגה ושינן לעצמו: היעד הסופי של האנייה הוא אלכסנדריה, ובדרכה אל עיר הנמל המצרית עגנה האנייה שתי עגינות ביניים, קודם לכן בכיירות וכעת בחיפה. האם בלע הים את צפרירה?! ייאוש ופחד מילאו את לבו, ובעודו מקשיב לקריאתו הנחושה של כרוז הנמל – 'כולם ירדו [...] נשארו (באנייה) רק הנוסעים מצרימה!' – הוא 'התנועע כשיכור וצנח מתעלה ארצה'.

כך נפתחת חוברת כ"ב בסדרת 'ספריית הבלש', בסוד הגלים (1932).¹ סדרה זו מתארת את מעללי הבלש דוד תָּהֶר, והיא הופיעה בפלסטין בתחילת שנות השלושים של המאה שעברה. הסדרה הייתה פרי שיתוף הפעולה בין העיתונאי שלמה בן-ישראל (גלפר), שכתב את הסיפורים הבלשיים (על פי רוב בפסכדונים למיניהם); לבין דוד תדהר, קצין לשעבר במשטרת המנדט הבריטי שניהל משרד חקירות פרטי מצליח בתל אביב. תדהר היה אישיות מפורסמת ביישוב היהודי עוד לפני שהשניים שיתפו פעולה, אך הוא קנה את עולמו והיה ל'בלש העברי הראשון', ואולי אפילו ל'סלבריטאי העברי הראשון';² רק לאחר שהסכים לספק לסדרת הבלש הן את דמות הגיבור, הן חומרים מחקריותיו הממשיות בסבך עולם הפשע המקומי.³ בזכות חסות זו זכתה הסדרה להצלחה מסחרית גדולה, ומאות רבות מחוברותיה (שעל כריכת כל אחת מהן התנוסס

1 אריה סמסונוב, "בסוד הגלים", בתוך הבלש העברי חוזר: מבחר הסיפור הבלשי מפלשתינה (א"י), עורכים: זוהר שביט ויעקב שביט (תל אביב: ספרי מוניטין, 1983), 70-71.

2 אלי אשד, "הבלש העברי הראשון: על דוד תהדר", המולטי יקום של אלי אשד, <http://no666.wordpress.com>.

3 זוהר שביט ויעקב שביט, "פתח דבר", בתוך הבלש העברי חוזר, יח-יט; דוד גורביץ', הבלש כגיבור תרבות: ספרות, קולנוע, טלוויזיה (תל אביב: משרד הביטחון, 2013), 395.

דיוקנו של תדהר) נמכרו במחיר נמוך יחסית – 'חמש פרוטות (סכום שהיה שווה ערך למנת גלידה וכוס סודה או לחצי מנת פלאפל), כך שהיו גם בהישג ידם של ילדים'.⁴ לסדרת הבלש נחשפתי במהלך מחקרי בנושא עולמם של מבריחי חשיש וצרכני חשיש בפלסטין בתקופה שבין שתי מלחמות עולם, ולנושא זה עוד אחזור בהמשך. במסה קצרה זו אדגים כיצד סדרה זו, המשלבת יסודות בדיוניים ויסודות ביוגרפיים (תדהר היה דמות ממשית וגם דמות בדיונית, וגם מעשיו העלילתיים התבססו, כאמור, על התנסויותיו האמיתיות), פותחת צוהר לקולות ולמצבים שההיסטוריוגרפיה הלאומית והנרטיב הציוני הותירו דוממים או דחקו לשוליים. להלן אעסוק בשני ביטויים של דיכוי והגברה העולים מן הטקסטים – נקבוביות גבולות המנדט וחוסר הגיונם מזה; ופעילויות עברייניות לאורכם של גבולות אלו מזה – ואעמוד על משמעותם ההיסטורית.

גבולות הדמיון ההיסטורי ומגבלותיו

קודם שאדון בביטוי הראשון, מן הראוי שאשלים בקיצור רב את עלילת החוכרת בסוד הגלים מהנקודה שבה הפסקתי לעיל. היעלמותה של אישה בלב ים אינה דבר פעוט ערך, ומשטרת המנדט, שלא הייתה מורגלת במקרים מעין אלו ואף גילתה אזלת יד בתחילת החקירה, פנתה לדוד תדהר בתקווה שיציל את המצב. עוד באותו הערב התייצבו באנייה העוגנת בחוף חיפה תדהר ועוזרו הנאמן ירמיהו – שהיו התשובה הארץ-ישראלית לשרלוק הולמס ו"ר ג'ון ווטסון האנגלים ועדות לאופקים התרבותיים של יוצרי הסדרה. בעודו שקוע במחשבות 'מעלה סלסולי עשן-מקטורת',⁵ אפרופו שרלוק הולמס, החל תדהר לנהל את חקירתו. עד מהרה הוא מגלה שצפרייה נראתה על סיפון האנייה בלוויית גבר זר, ובדיקה קפדנית ברשימת הנוסעים מעלה שגבר זה – ביק סוהיל לוטייף שמו – הוא עיתונאי בכיר מהעיתון המצרי 'לא-בוּרס-אג'פֶּשֶן, אשר ירד מסיפון האנייה בנמל ביירות. 'יש לנו כאן כנראה עסק עם מעגב מזרחי מובהק', ממתיק תדהר סוד לעוזרו, ירמיהו. 'חטיפה? פשוט? מקשה עליו עוזרו הנאמן. 'ממש', עונה לו תדהר,⁶ ולכך אפשר להוסיף: 'אלמנטרי ירמיהו יקירי'.

4 אלי אשד, מטרזן ועד זבנג: הסיפור של הספרות הפופולרית העברית (תל אביב: כבל, 2002), 19. החוכרת הראשונה נמכרה ב־400 עותקים, השנייה ב־1,000, ואילו הרביעית נמכרה כבר בכ־4,000 עותקים. כמו כן, כמה מחוברות הסדרה (בנות 32 עמודים כל אחת) יצאו בשתי מהדורות; וראו שביט ושביט, "פתח דבר", בתוך הבלש העברי חוזר, יט.
5 סמסונוב, "בסוד הגלים", 71.
6 שם, 74.

תדהר אינו מבוזז זמן יקר וממהר להציג תכנית פעולה יומרנית וחוצת גבולות: בראש ובראשונה הוא משגר את ירמיהו לקהיר ב'רכבת הבוקר למצרים'.⁷ הוא מורה לו להתחזות לעיתונאי ארץ-ישראלי ולהופיע במערכת העיתון 'לא-בוּרְס-אָג'פֶשֶן. אף שבשלב זה הקוראים עדיין אינם יכולים לדעת מהי תכליתה של משימה זו, בהמשך מתחוויר להם שירמיהו נצטווה לחבור לעיתונאי החוטף באמתלה כלשהי, כדי שהלה יובילו למקום הסתרתה של צפרירה בביירות, כלומר היישר למלכודת שיכין לו תדהר מבעוד מועד. בהתאם לכך, תדהר עצמו שם פעמיו אל מעבר הגבול בראס אל-נקורה, שם הוא עולה על מונית וממשיך בנסיעה צפונה, עד שהמונית 'נבלעה בסאון רחובות העיר [ביירות]'.⁸

בביירות תדהר מפגין מיומנות התחזות מרשימה. הוא מציג את עצמו כסטודנט לרפואה מן 'הקולֶדֶש' (הקולג') האמריקאי' (האוניברסיטה האמריקנית בביירות) ומתחבר עם אדם ושמו נורי סלים, 'ידידו הטוב' של העיתונאי המצרי העוגב, שבביתו, כך חושד תדהר, מוחזקת צפרירה החטופה. מטרתו היא לשדל את השותף הלבנוני לדבר עברה להוליכו לבית זה, וכמעט מיותר לציין שניסיונו מוכתר בהצלחה גדולה. כך, באישון לילה, בעוד נחירותיו של סלים נשמעות היטב מבעד לקיר, תדהר יוצא מחדרו, מגשש את דרכו באפלה, ו'בהגיעו לדלת החשודה ביותר, דמה לשמוע אוושה קלה העולה מתוכו'.⁹ תדהר לוחש את שמה של האישה החטופה ומזדהה בשמו שלו מבעד לדלת, ומיד נשמע קולה החלוש של צפרירה. 'הנושעת?!' היא שואלת את תדהר.¹⁰ תדהר מרגיע את צפרירה הנסערת ומודיע לה שתלאותיה באו אל קצן. 'מחר, מחר תהיה פה קומדיה מעניינת',¹¹ הוא אומר לה ולא מוסיף. כך, מבלי להמתין לתשובה, שב הבלש לחדר האורחים וישן שנת ישרים עד אור הבוקר.

בבוקר כנס תדהר אל מפקדת המשטרה בביירות. קצין מקבל את פניו ומעביר לידיו 'טלגרמה' מאת עוזרו הנאמן במצרים המבשרת לו שיגיע עם העיתונאי העוגב עוד באותו היום: 'אנו ירידים טובים', הוא כותב לו, 'נא להכין קבלת פנים בבית נורי'.¹² לשאלת הקצין מה פשר העניין, תדהר משיב: 'תן לי ארבעה שוטרים חרוצים. הם יביאו אליך שני גבריי-חמד: את האחד, שחמד לו אֶבְנִטוּרָה (הרפתקה), תשלח למשפט במצרים, ואת השני תעמיד למשפט, כמסתיר אישה חטופה'.¹³ הקצין מציית

7. שם.

8. שם, 75.

9. שם, 80.

10. שם.

11. שם.

12. שם, 81-82.

13. שם, 82.

לתדהר בהכנעה ומבצע בהצלחה את שציווה עליו. 'עבודתי נשלמה', מודיע תדהר, וכעבור דקות ספורות יושבים הוא, הגב' שמואלי וירמיהו במכונת המסיעה אותם דרומה, לכיוון ארץ ישראל.

מה אפשר ללמוד מתיאור קצר זה של מעללי הדמויות – הטובים והרשעים, היהודים והפלסטינים – בסיפור בסוד הגלים? ברור לגמרי שהטקסט נגוע בהפרדות בינאריות בין יהודים לערבים.¹⁴ מצד אחד, תדהר ופמלייתו פונים אל עבר אירופה מבחינת טעמים, דעותיהם וערכיהם; ומצד אחר, הטקסט מבטא אוריינטליזם גולמי – לדוגמה, 'יש לנו כאן כנראה עסק עם מעגב מזרחי מובהק', כדברי תדהר לעוזרו. ואולם, באותה העת הטקסט מבטא גישה אינקלוסיבית יותר ביחס למזרח התיכון הערבי. הדבר הראשון העולה על הדעת הוא הקלות הרבה שבה הדמויות, גיבורים כנבלים, חוצות גבולות מדיניים על פני צלעות המשולש חיפה-ביירות-קהיר. תדהר וירמיהו קופצים על רכבת, והופ הם בקהיר ובביירות, וחוזר חלילה. חציית הלוך ושוב זו נראית להם טבעית ומובנת מאיליה, ודומה שהם מרגישים די נוח ומפגינים ביטחון עצמי רב בנתועותיהם ובשהותם במחוזות ערביים מובהקים.

בנקודה זו טמון לטעמי היתרון המחקרי הגדול של סוגת ספרות הבלש העברי מתקופת המנדט הבריטי: למרות ההפרדות המופיעות בטקסט (ואולי אפילו הודות להן), היא עשויה לסייע לנו להיחלץ ממלכודות הטלאולוגיה וההיסטוריציזם שההיסטוריות הלאומיות היהודית והפלסטינית נגועות בהן ולחשוף עולם ממשי שניכרו בו כמה אופציות רב-גוניות שהודחקו בדיעבד לקרן זווית או הושתקו לחלוטין. לא מקרה אפוא שחוברת זו (וחוברות אחרות מסוגה) נותנות תוקף לתובנות ספרות המחקר העדכנית, הן בנושא תולדות העידן הפוסט-עוסמאני במזרח התיכון, הן בנושא תולדות פלסטין המנדטורית. בראש ובראשונה, ספרות זו פירקה את ההנחה ההיסטוריוגרפית המסורתית, שלפיה המעבר מסדר עוסמאני אימפריאלי לסדר לאומי במזרח התיכון סימן נקודת שבר קריטית בהיסטוריה של האזור, ואיתרה דפוסי המשכיות חשובים בין התקופה העוסמאנית לתקופה המנדטורית במזרח התיכון, ולא נקודות שבר מוחלטות.¹⁵ בחיי היום-יום שלהם, גיבורי המחקרים האלה – נתיני-אזרחי האימפריה

14 ואין זה מפתיע: החוברת בסוד הגלים פורסמה ב-1932 – כלומר שלוש שנים אחרי מאורעות תרפ"ט, שאותם יש להחשיב, לפי הלל כהן, 'נקודת ההתחלה' של הסכסוך הישראלי-ערבי. תרפ"ט, כהן מסביר, הייתה 'השנה שבה השתנו ללא הכר היחסים שבין יהודים לערבים, השנה שעיצבה את התודעות (המנוגדות) של שני הצדדים למשך שנים רבות' (הלל כהן, תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי [ירושלים: כתר, 2013], 11).

15 אפשר לסכם את נקודת המוצא של מחקרים אלו בעזרת ביקורתו של ההיסטוריון-אנתרופולוג פרדריק קופר (Cooper) על התפיסה ההיסטוריוגרפית שהוא מכנה 'ההיגיון התקופתי המופרך' (epochal fallacy): 'ניתוח היסטורי', הוא כותב, 'עשוי להצביע על רגעים של אי-ודאות –

העוסמאנית לשעבר, ובעיקר בני האליטות המקומיות – היו נטועים עמוק בתרבות העוסמאנית, בנאמנויות העוסמאניות ובאורחות החיים העוסמאניים גם לאחר קריסתה של האימפריה ושרטוט גבולות מדיניים באזור.¹⁶ הוא הדין ביחס לתושבי פלסטין המנדטורית, יהודים ופלסטינים כאחד. המעבר לתקופה המנדטורית לא שינה בהכרח את תודעתם ואת אופקיהם הרחבים, ויעברו עוד שנים לא מעטות עד שהם ישתלבו השתלבות מוחלטת בתבנית הלאומייות האקסקלוסיביות. דפוסי המשכיות אלו באו לידי ביטוי גם מבחינה גיאוגרפית. אביב דרעי-וקסלר מציעה סיכום ממצה של מסקנות המחקר הרוויזיוניסטי בהקשר זה:

הגבולות בין הטריטוריות השונות של האימפריה, ובפרט באזור דרום סוריה וסביבותיו, לא היו נוקשים כפי שנרטיבים לאומיים ומודרניסטיים נוהגים לתאר; יחסים בין-תרבותיים, תנועה של אנשים ונשים במרחב וחליפין של טובין תרבותיים וכלכליים היו דבר שבשגרה בתקופה העוסמאנית, ובמידה רבה גם לאחר מכן, בתקופת המנדט. הדבר התבטא בחיי היומיום של האליטות המקומיות, שלרוב (המשכו לקיים) קשרים ענפים עם אליטות ממוצא אתני ודתי שונה באזורים גיאוגרפיים מגוונים, ושלטו במגוון שפות וכשירותים תרבותיות.¹⁷

דוד תדהר 'האמיתי' נולד ביפו ב-1897, בתקופה העוסמאנית המאוחרת. הוא היה בן למשפחה אשכנזית ותיקה, קיבל חינוך מסורתי בתלמוד תורה, ולימים אימץ

כשהמוסדות המייצבים נחלשו והציפיות לשינוי גברו – ועל רגעים של יציבות, והוא עשוי גם להצביע על שינוי. אך ההתבוננות בהיסטוריה כרצף של תקופות פירושה להניח מראש לכידות שזיקות גומלין מורכבות עשויות לייצר רק לעתים נדירות"; Fredrick Cooper, *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History* (Berkeley: University of California Press, 2005), 19.

16 Ehud R. Toledano, "Social and Economic Change in the 'Long' Nineteenth Century", in *The Cambridge History of Egypt*, ed. Martin Daly (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), Vol. 2, 252-284; Michael Meeker, *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity* (Berkeley: University of California Press, 2002); Eyal Ginio and Karl Kaser, eds. *Ottoman Legacies in the Contemporary Mediterranean: The Balkans and the Middle East Compared* (Jerusalem: The European Forum at the Hebrew University, 2013).

17 אביב דרעי-וקסלר, "מזרחנות אלטרנטיבית והשתלבות במרחב הערבי המקומי: ד"ר ישראל בן-זאב, הספרייה הערבית ביפו והמאבק על ספרים פלסטינים 'נטושים', 1948-1952" (חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2013), 9; ובאשר למחקרים המדגימים תפיסות נזילות אלו בקרב האליטות היהודיות והערביות בפלסטין-ארץ ישראל המנדטורית, ראו שם, 9-10, הערה 31.

בהתלהבות את הציונות ופעל למענה עד מותו ב-1970.¹⁸ עם זאת, כמו יהודים ספרדים ואשכנזים ותיקים בתקופה ההיא, ש'מסורתם ותרבותם [...] הייתה דומה לזאת של המוסלמים והנוצרים המקומיים',¹⁹ הוא הטמיע את התרבות העוסמאנית והערבית המקומית, ואפשר לשער שמשום כך גם אופקיו הגיאוגרפיים נותרו פתוחים במידת-מה אל עבר סביבתו הערבית גם לאחר כינון המנדט הבריטי.²⁰ ייתכן אפוא שמסעותיהם של תדהר ושל ירמיהו לבירות מדינות ערב – בעיקר לביירות ולקהיר – לא התרחשו במציאות, אך הם בהחלט היו אפשרות שתדהר עצמו וקוראיו הנאמנים יכלו להעלות על הדעת. היותו והעבר הנו ארץ זרה,²¹ הניסיון לחשוף את עולמם של בני עבר זה ובנותיו ולפרש כיצד הם ארגנו את המציאות בתודעתם וביטאו אותה בהתנהגותם, הוא אתגר קשה להיסטוריון. ספריית הבלש מספקת לנו ערוץ נוסף לפענוח אחרותם של בני אדם אלו. היא עוזרת לנו לחלץ מן הטקסט משמעויות קוסמולוגיות מוצפנות ואבודות שבאמצעותן עשו קוראי העברית בתקופת המנדט סדר בעולמם וכוננו בו את גבולות המותר והאפשר. ולכן, עד כמה שמנקודת מבטנו בהווה תנועתם של גיבורי סדרת הבלש אל ביירות וקהיר ומהן אינה מובנת מאליה, לא מן הנמנע שבני התקופה ההיא, יהודים ופלסטינים כאחד, ראו במצב עניינים זה דבר שבשגרה, או לפחות יכלו לדמותו בלבם.

עבר ועבריינות בתקופת המנדט

בחבורות 'ספריית הבלש' לא רק אישים נכבדים, כמו ה'בלש-הסלבריטאי העברי הראשון', ניהלו את מאבקהם על בסיס תבניות פתוחות מן העבר הקרוב. בחבורות

18 "דוד תדהר", לקסיקון הספרות העברית החדשה: <http://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/02hebrew-lexicon/02107.php>. במסגרת עשייתו זו ערך תדהר, החל ב-1947 ועד סמוך למותו ב-1970, את האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובנויו, שבה 19 כרכים ו-6,000 ערכים. מפעל זה מכיל חומרים ביוגרפיים על אודות אישים יהודים שסייעו בפיתוח הארץ למן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה ואילך. האנציקלופדיה הועלתה זה מכבר לאינטרנט; וראו <http://www.tidhar.tourolib.org/>.

19 כהן, תרפ"ט, 202. וראו גם: דרעי-וקסלר, "מזרחנות אלטרנטיבית"; Abigail Jacobson, "Sephardim, Ashkenazim and the 'Arab Question' in Pre-World War I Palestine: A Reading of Three Jewish-Zionist Newspapers", *Middle Eastern Studies* 39 (2003): 105-130; Michelle Campos, *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine* (Stanford: Stanford University Press, 2011).

20 וראו את ספר זיכרונותיו של דוד תדהר, במדים ובלא מדים: 25 שנות עבודה ציבורית, 1912-1937 (תל אביב: הוצאת ידידים, תרצ"ח [1937-1938]).

21 David Lowenthal, *The Past is a Foreign Country* (Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1985).

אלו מסופר גם על בני אדם 'חריגים' ו'שוליים', אנשי עולם הפשע המקומי, האזורי, ואפילו הבין-לאומי, הלוא הם יריביו המתוחכמים והמסוכנים של תדהר, שבהשקפת עולמם ובמעשיהם הפליליים שבו ופרעו את גבולות המנדט שנמתחו בלבנט בראשית התקופה הפוסט-עוסמאנית, וסירבו לפעול על פי הגיונם ומגבלותיהם. בנקודה זו נפגשים מושאי המחקר הממשיים שלי – מבריחי חשיש בפלסטין המנדטורית – עם מקצת מהדמויות הבריטיות חורשות הרעה שעמם נלחם תדהר מעל דפי סדרת הבלש. ואמנם, אחד האתגרים הקשים ביותר שרשויות האכיפה של המנדט הבריטי התמודדו אתם הייתה מכת הברחות החשיש (והאופיום) שהתרחשה לאורכה של פלסטין. על טיבן של הברחות אלו דיווח ב-1936 ג'וזף ברודהרסט (Broadhurst), קצין בריטי בכיר במחלקת החקירות הפליליות של משטרת המנדט:

לאמתו של דבר לא קיימת בפלסטין בעיית סמים (dope problem), אך למרבה הצער ארץ זו שוכנת בין סוריה [ולבנון], שבהן מגדלים כמויות גדולות של חשיש [...] למצרים, שעד העת האחרונה הייתה אחת מצרכניות הסם הגדולות בעולם. באמצעות תחבולות מכל סוג שאפשר להעלות על הדעת, החשיש מוברח אל מעבר לגבול הסורי לתוככי ארץ ישראל, וממנה הוא מגיע לקהיר דרך מדבר סיני הלוהט וחלקים לא מיושבים של תעלת סואץ.²²

מדבריו של ברודהרסט עולה שבתקופה המנדטורית שימשה פלסטין 'ארץ מעבר' בסחר הסמים שהתנהל בין סוריה-לבנון בצפון לבין מצרים בדרום, כלומר בין ספקיות הסמים הגדולות במזרח התיכון לצרכנית הסמים מספר אחת באזור.²³ כינון המנדט הבריטי והמנדט צרפתי בלבנט טרד לבטח את מנוחתם של בני האדם שפרנסתם ואורח חייהם היו תלויים בסחר הבין-אזורי בסחורות למיניהן, ובהן חשיש ואופיום. כעת הם נאלצו להתמודד עם כמה מכשולים. בעבר הם נהנו מחופש יחסי בחציית טריטוריות,

Joseph Broadhurst, *From Vine Street to Jerusalem* (London: Stanley Paul & Co. LTD., 1936), 194.

23 בשלהי המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים הייתה יוון המקור העיקרי של החשיש שהגיע למצרים. ואולם, בעקבות לחץ בריטי גובר החלה יוון לפעול במרץ נגד גידול הקנביס והברחות החשיש מתחומיה, ולכן פנו המצרים לקנביס שגודל בסוריה-לבנון; וראו Liat Kozma, "Cannabis Prohibition in Egypt, 1880-1939: From Local Ban to League of Nations Diplomacy", *Middle Eastern Studies* 47, no. 5 (2011): 453. תיאור גרפי (אך גזעני לעילא ולעילא) של סחר החשיש בין יוון למצרים מספק לנו הנרי דה מונפריד, הרפתקן ומבריח חשיש צרפתי שפעל בעשורים הראשונים של המאה העשרים, וראו Henry De Monfreid, *Hashish: A Smuggler's Tale* (London: Penguin, 1946).

אבל הגבולות המדיניים שכפו בריטניה וצרפת הגבילו את תנועתם החופשית, והקמת תחנות משטרה ומכס לאורך הגבולות האלה הקשתה עליהם להעביר סחורות אסורות מבלי שיבחינו בהן. יתר על כן, ב-1925 הוסיפה ועדת האופיום הבינ-לאומית של חבר הלאומים את החשיש לרשימת הסמים המסוכנים. החלטה זו נכנסה לתוקף בספטמבר 1928, ומאז נאסר יצוא החשיש למדינות שעוד קודם לכן אסרו עליו, ובהן פלסטין ומצרים.²⁴ לאמור, לא רק ששרטוט גבולות מדיניים הצר את צעדיהם של סוחרים בחומרים פסיכו-אקטיביים, אלא שהחל מסוף שנות העשרים נחשבה פעילותם פעילות עבריינית והם עצמם נחשבו פושעים. נסיבות אלו אילצו אותם לשאת את סחורותיהם בזהירות מרבית ולפתח את הכישורים ההכרחיים כדי להערים על מנגנוני השיטור והמעקב של המעצמה הקולוניאלית השלטת, בריטניה.

כפי שהראיתי במקום אחר,²⁵ פלסטינים מקומיים, ערביי המדינות השכנות, חיילים בריטים, נציגים קולוניאליים, וחברי 'כנופיות בין-לאומיות' (פושעים, הרפתקנים, ושכירי חרב מכמה מדינות בעולם) – כל אלו השתתפו השתתפות פעילה בסחר החשיש לאורכה של פלסטין, מסוריה-לבנון בצפון ועד מצרים בדרום; ורבים מהם, ובעיקר הפלסטינים והערבים שבהם, עשו כן מתוך התרסה בוטה במציאות המדינית הפרגמנטרית וסירבו לראות בה עובדה מוגמרת.²⁶ כדי להסיג גבולות שזה מקרוב לא היו קיימים ולהתמיד בתנועה של סחורות ובני אדם הם נקטו כל מיני תכסיסים ותחבולות כדי להטעות את רשויות האכיפה והמניעה של המנדט: הם השתמשו בתעודות זהות מזויפות, הסתירו את רכביהם בשולי כבישים, סטו מנתיבים מרכזיים והשתמשו בדרכים משניות;²⁷ וכדי לשנע את מרכולתם הבלתי חוקית אל מעבר

24 הדרישה להוסיף את החשיש לרשימת הסמים המסוכנים באה בעיקר מצדה של המשלחת המצרית לוועדה, ועל הסיבות לכך ראו Kozma, "Cannabis Prohibition in Egypt"; James Mills, "Colonial Africa and the International Politics of Cannabis: Egypt, South Africa and the Origins of Global Control", in *Drugs and Empires: Essays in Modern Imperialism and Intoxication, c. 1500-c. 1930*, eds. James Mills and Patricia Barton (London: Palgrave, 2007).

25 Haggai Ram, "Travelling Substances and Their Human Carriers: Hashish-Trafficking in Mandatory Palestine", in *A Global Middle East: Mobility, Materiality and Culture in the Modern Age, 1880-1940*, eds. Cyrus Schayegh, Avner Wishnitzer, and Liat Kozma (London: I. B. Tauris, forthcoming).

26 מחקרו של סירוס שא'יע' הבוחן הברחות סמים בלבנט בתקופה שבין שתי מלחמות עולם, ואגב כך מדגים את החדירות של גבולות מנדטוריים (ואת חוסר הגיגנם), סיפק לי השראה לבחינת עניין זה, וראו, Cyrus Schayegh, "The Many Worlds of 'Abud Yassin; or, What Narcotics Trafficking in the Inter-War Middle East Can Tell Us about Territorialization", *The American Historical Review* 116 (2011): 273-306.

27 ראו שם, 293.

לגבולות הם הסתירו אותה בחלל בטנם של גמלים, בפחיות שימורים, בתוך אבטיחים ומְלוּנִים, בתאים מוסתרים בכלי רכב ובצמיגיהם, בקרונות רכבת, ובמקרה של הברחות חשיש מהים ומהאוויר, גם בסירות, באניות ובמטוסים. ג'וזף ברודהרסט הבריטי, קצין משטרת המנדט שהוזכר לעיל, נזכר בתסכול רב כיצד שבה פעילות עבריינית חוזרת ונשנית זו והדגימה את זיקות הגומלין בין פלסטין, לשאר מדינות המנדט ולמצרים, למרות הגבולות שביניהן ויצירת מנגנוני השיטור והמעקב של המדינה המנדטורית. משום כך הוא מדגיש את 'חומרת בעיית ההברחות' שהוא ועמיתיו התמודדו עמה, ומתלונן על 'המבריחים היצירתיים' (smugglers of originality) ש'נקטו כל מיני תחבולות' ו'יצרו בשבילנו כל כך הרבה צרות'.²⁸

חציית גבולות מסועפת ומתוחכמת זו, שגיבוריה מסרבים להכיר בסדר המדיני החדש ופורעים אותו כדבר שבשגרה, אפיינה גם את מבריחי החשיש הבדיוניים בסדרת הבלש. חוברת ו' בסדרה, הצלבים הכחולים: מעלילות מבריחי החשיש, היא דוגמה מובהקת לכך.²⁹ העלילה נפתחת בעיר התחתית של חיפה עם גילויין של שלוש גופות מבוררות. המשטרה המנדטורית שוב מגלה אזלת יד וחוסר אונים ואינה מצליחה לפתור את התעלומה, והבלש הפרטי דוד תדהר נקרא לזירת הפשע כדי למנוע מבוכה ברשויות המנדט. תדהר מעמיק בבדיקת הנרצחים ומגלה ש'בני ארץ אחרת הם כלם, מאירופה כנראה'.³⁰ הוא מאתר כתובות קעקע בצורת צלב כחול טבועות על כל אחת מן הגופות העלומות, ומסיק שהנרצחים השתייכו ל'אגודה בינלאומית' של מבריחי סמים (מן הסוג שהזכרתי לעיל). הוא מסביר למפקד תחנת משטרת חיפה: 'לפי השערותיי קרה כאן בחיפה מקרה שכזה: חבורת מבריחי חשיש, אשר תקרא להלן בשם "חבורת שלשת הצלבים הכחולים", צריכה הייתה להיפטר, מסיבות בלתי ידועות עדיין, משלושה מחבריה'. 'מדוע אתה משער, שדווקא מבריחי חשיש הם אלה ולא — למשל מרגלים?' מקשה עליו קצין המשטרה.

תדהר הצטחק. הראית פעם חבילת חשיש? — שאל את המפקד. הלה הניע את ראשו לאות שלילה. ובכן — המשׁיך תדהר — אני אראה לך פעם ותראה: כל חבילה וחבילה מסומנת בצד בשניים שלושה או ארבעה צלבים כחולים, זה תלוי במספר החתיכות, הנמצאות בחבילה. אם כן?! — אמר המפקד בקול תמה — אזי ההשערה יכולה להיות מבוססת.³¹

Broadhurst, *Vine Street*, 193-195. 28

שלמה גלפר, הצלבים הכחולים: מעלילות מבריחי החשיש (תל אביב: הוצאת הבלש, תרצ"ב 1931). 29

שם, 16. 30

שם, 23-24. 31

תובנה חדשה זו מובילה את תדהר היישר אל 'מאורות מעשני החשיש'³² בעיר חיפה, שלקוחותיהן, כולם בעלי חזות 'מזרחית', הם בני הארץ הפלסטינים ובני שכנותיה הערביות; 'אחדים עשנו את הנרגילות ואחדים שכבו כבר בלי נוע כמתים. שפתותיהם מלמלו מלים והברות מקוטעות בלי שום קשר ועל פניהם רחפה בת־צחוק טיפשית'.³³ תדהר מעמיד פנים 'כמעשן בעונג רב', אך למעשה הוא צופה, פיכח לחלוטין, בלקוחות הפוקדים את מאורת החשיש בזה אחר זה. רצה המקרה ובדיוק הגיע למקום מנהיגה האירופי של הכנופיה. בְּלִשְׁנוּ מצותת לשיחה בין המנהיג לבין אדם אחר שנכח במקום, ומגלה שמטה הכנופיה נמצא בבירות. תדהר יוצא אפוא לבירת לבנון ומביא למעצר חברי הכנופיה, כמעט בכוחות עצמו. החוברת מצטטת, כביכול, מדיווח של עיתון ארץ־ישראלי: 'בעזרת מר תדהר הצליחה המשטרה לאסור את כל החבורה ובקרוב יועמדו למשפט על הברחת חשיש לסוריה וא"י וגם לאירופה'.³⁴

יש לשים לב לעובדה שאיש מחברי הכנופיה אינו יהודי; להוציא ראש הכנופיה, מר קלארק שמו, שזהותו האירופית המדויקת אינה נמסרת, יתר חברי הכנופיה היו תושב פלסטיני ותושב לבנוני, וכן 'הכושי סֶמְבו לָאק, והחֻדְנִי – עאיד אֶסְפּוֹר'.³⁵ ואמנם, כמו האירופים בני התקופה במושבות ובמטרופולין כאחד, וכמו בני האליטות המתמערבות במושבות, יהודי הארץ, ובוודאי יהודי 'היישוב החדש', נמנעו בדרך כלל מצריכת חשיש וממסחר בו. כפי שאני מתעתד להראות במקום אחר, התרחקותם מ"חומר אסור" זה הייתה תוצר של ידע קולוניאלי, מדעי ועממי, שהצטבר במהלך מפגשים קולוניאליים עם אוכלוסיות באסיה ובאפריקה שצריכת חשיש הייתה נטועה עמוק בתרבות הפנאי ובפולחן הדתי שלהן. ידע זה לימד אותם דבר מהותי אחד לפחות על טבעו של החשיש ועל גורלם של המשתמשים בו, והוא שיש כמדומה זיקה ישירה בין השימוש בחשיש לטירוף, לאלימות בלתי נשלטת, ולבסוף, למוות בטרם עת.

לאור האמור לעיל, יקל עלינו להבין מדוע בחוברת הצלבנים הכחולים לא מוזכרים סוחרים חשיש יהודים, ומדוע בשיטוטיו של תדהר ב'מאורות החשיש' של חיפה הוא אינו זוכה לפגוש ולו 'סֶטְלֵן' יהודי אחד לרפואה, אלא רק את בני הארץ הפלסטינים ואת ערביי המדינות השכנות כשהם מסוממים עד אובדן ההכרה. היישוב היהודי בפלסטין התנזר בדרך כלל מחשיש משום שקיבל את האקסיומה הקולוניאלית, שחשיש הוא 'עשב רצחני'. מיתוס החשישין שימש לו ראייה סמכותית מכרעת למצב עניינים זה, ובה בעת אישור להיות החשיש חומר 'אורינטלי'. ואם נוסיף לכך את

32 שם, 25.

33 שם, 26.

34 שם, 30.

35 שם.

אתוס החלוציות ועבודת הכפיים של הציונות, אתוס שהעניק "פרמיה לפפחות"³⁶, ואת הרעיון שקובע, שצריכת סמים מנוגדת ליעילות ולמשמעת העבודה הנדרשות בעת המודרנית,³⁷ נוכל אף להבין מדוע היא בזה לצרכני חשיש. ב-1938 סיפק העיתון דבר דוגמה טובה לכך: 'החשיש' מוליד התרגזות המגיעה בנקל לאגרסיביות אכזרית ואמיצה. איש החשיש מגיע בנקל לרתיחה או רציחה ומתוך קרירות לב מפליאה [...] השותים או המעשנים עשב זה מאבדים את בינתם ומגיעים למצבים המביאים אותם לאַכְסָאָסִים [הגזמות] מכל המינים'.³⁸

מסקנות

ספרות בלש בשפה העברית הופיעה בפעם הראשונה בפלסטין בשנות העשרים והשלושים של המאה הקודמת, בתקופה שבה הפופולריות של ספרות בלש מסביב לעולם הרקיעה שחקים.³⁹ ייתכן שקוראים מצאו בסוגה זו בריחה מעיסוק בעלייה הניכרת בשיעור הפשיעה בעולם הממשי: 'קציני משטרה, מנהיגים של ארגוני צדקה בין-לאומיים וקרימינולוגים התריעו מפני דור חדש של פושעים המנצלים לטובתם מבנים פוליטיים, כלכליים וחברתיים בראשית התפתחותם. הם השתמשו בטכנולוגיה בשביל לרקוח עסקאות פיננסיות נכלוליות, בשביל להימלט אל מעבר לגבולות לאומיים, ובשביל לקיים סחר רחב היקף בסחורות בלתי חוקיות'.⁴⁰ כך התחדדה ההכרה שהפשע הוא בעיה בין-לאומית.⁴¹

David Courtwright, *Forces of Habit: Drugs and the Making of the Modern World* 36
(Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001), 176.

היסטוריון הסמים דייוויד קורטרייט (שם, 178-179) מפרש את הרעיון הזה כדלקמן: "עבודתו של פועל כפיים שיכור בשדה הייתה דבר אחד, אך נהג קטר שיכור היה דבר אחר לחלוטין. בשעה שצריכת סמים הועילה לעובדים שעבודתם מונוטונית ושגרתית, הרי שלאורך זמן ובהקשרים תעשייתיים מסוימים היא הפכה את עבודתם לחמורה אף יותר מאשר עבודה חסרת תועלת. בסופו של דבר, המחיר הגבוה של השימוש לרעה... בסמים התברר כסתירה בסיסית של הקפיטליזם".

הכנופיות בארץ והחשיש", דבר, 30 במארס 1938. ראו גם דבורה אילון-סרני, "חשיש",
דבר, 21 ביוני 1942; Trevor Williams, "Hashish Menace a Thousand Years Old",
Palestine Post, 18 September 1947.

Paul Knepper, *International Crime in the Twentieth Century: The League of Nations Era, 1919-1939* (London: Palgrave, 2011), 32
בשפה העברית תוצר ישיר של ספרויות בלש שהופיעו קודם לכן באירופה (גם בשפת היידיש) ובצפון אמריקה; וראו שביט ושביט, הבלש העברי חוזר, א-ב.

Knepper, *International Crime*, 6. 40

הדאגה האמתית ואו המדומינת מפני הסתעפות עולם הפשע העולמי בכלל, והסחר בנשים ובסמים בפרט, היא שמסבירה מדוע חבר הלאומים החל את דרכו כמוסד לקידום השלום בין

באותו הזמן פחות או יותר פרוחה הסוגה הבלשית בכמה אזורים בעולם, ואפשר לומר שהייתה תגובה משותפת של חברות רבות לכנאוס הפעיליות הפליליות ולהתפשטותן על פני מדינות רבות.⁴² לפיכך, כמו ספרויות בלש ביבשות אחרות, סיפקה סדרת הבלש העברי גרסאות דרמטיות, ולעתים מוקצנות, של מעשי פשע ממשיים בפלסטין שהייתה להם תהודה גלובלית החל ממצצית המאה התשע-עשרה לערך. ולכן, בארץ ישראל של סיפורי הבלשים התהלכו

לא רק חלוצים ובני המעמד הבינוני ואנשי-רוח ופקידי הממשל המנדטורי ועסקני מפלגות, אלא גם [...] מרגלים קומוניסטים, גנגסטרים משיקגו ומניו-יורק, סוחרי סמים וחוטפי נשים מאלכסנדריה ומביירות, ארכיאולוגים ורופאי-קללה, חלוצים הרפתקנים ופליטים מכל רחבי תבל. זוהי ארץ-ישראל קוסמופוליטית שיש לה עולם תחתון עשיר וסוער [...]. ועולם תחתון הקשור קשר אמיץ אל בירות הפשע העולמי מלוס-אנג'לס ועד שנחאי. הטווח הגיאוגרפי שלה אינו משתרע בין דגניה לרחביה אלא בין אלכסנדריה לביירות, ובמובן זה היא חלק מן הלבנט.⁴³

כאמור, ספרות בלש בשפה העברית לא יצרה את העולם (התחתון) הזה יש מאין,⁴⁴ אלא התמקדה, אם כי התמקדות מוקצנת, באירועים אמיתיים ובנסיבות של ממש שהציגו את הצדדים האפלים יותר של חיי היום-יום בפלסטין. מסיבות מובנות, ההיסטוריוגרפיה הציונית נטתה להמעיט בערכם של צדדים אלו ולעתים אף בחרה להתעלם מהם לחלוטין. סדרת הבלש, למרות הגזומותיה, עשויה לפצות אותנו על השמטות אלו: היא מציגה פעילויות מגוונות בפלסטין המדגימות את האופי החדיר והנקובי של גבולות מדיניים, על אפם ועל חמתם של הרשויות המנדטוריות ששרטטו גבולות אלו ופעלו לסגור אותם סגירה הרמטית. למרות מנגנוני השיטור של המדינה הקולוניאלית, חציית גבולות הייתה תופעה נפוצה וסייעה בסיכול האפשרות להגדיר

המדינות החברות, אך בהדרגה זנח את שליחותו המקורית לטובת עיסוק בעניינים הקשורים למניעת פשיעה; ובעניין זה ראו William McAllister, *Drug Diplomacy in the Twentieth Century: An International History* (London: Routledge, 2000).

42 ובעניין זה ראו Charles Rzepka, *Detective Fiction* (Cambridge, UK: Polity Press, 2008).

43 שביט ושיבט, הבלש העברי חוזר, ג. וראו גם אוריאל אופק, מטרזן ועד חסמב"ה: איך נכתבו ספרי הרפתקאות (רמת גן: מסדה, 1969).

44 גם המושג 'עולם תחתון בין-לאומי' החל להיות נפוץ בשיח הציבורי במדינות רבות בתקופה שבין שתי מלחמות עולם; וראו Stefan Slater, "Prostitute and Popular History: Notes on the 'Underworld', 1918-1939", *History and Societies* 13 (2009): 25-48.

בכירור את הישויות הטריטוריאליות שקמו בלבנט לאחר מלחמת העולם הראשונה. פושעים המשיכו לחדור מבעד לגבולות האלה כדי להבריה סחורות לא־חוקיות, והם עשו זאת בעזרת תחבולות למיניהן ושימוש בטכנולוגיות חדשות (מכוניות, אניות ואפילו מטוסים); ובני אדם רגילים, יהודים ופלסטינים כאחד, הרגישו בבית בקהיר ובכירור לא פחות מבתל אביב, ביפו ובחיפה.

היחסים בין היסטוריה לספרות בדיה שנויים במחלוקת, בין היתר, משום שלשתי הסוגות יחסו מטרות ומשמעויות מנוגדות; נאמר שהנרטיב ההיסטורי עוסק בתופעות שאכן התרחשו, ואילו ספרות בדיה מייצרת נרטיבים מומצאים או מדומיינים. ואולם, בעשורים האחרונים ערערו חוקרים מכמה תחומי ידע את השניות הזאת וחשפו את נקודות המבט הבדיוניות שמייצרים היסטוריונים.⁴⁵ פירוקן של היסטוריוגרפיות קולוניאליות ולאומיות תרם אף הוא לפענוח מעשי הבדים שמהם הן עשויות, וגם הוגים מן העולם הפוסט־קולוניאלי החושדים בממדים הכוחניים והרודניים של הדיסציפלינה ההיסטורית, הראו שאי אפשר לפרום בקלות את זיקות הגומלין בין ההיסטוריה לספרות הבדיה.⁴⁶ ואם אכן יש בסיס מוצק לטענה שנרטיבים היסטוריים עמוסים ביסודות בדיוניים, הרי אין סיבה של ממש לכפור בטענה ההפוכה, ולפיה ספרות בדיה עשויה לספק לנו נרטיבים היסטוריים אמיתיים של העבר. כפי שראינו לעיל, יש בכוחה של סדרת הבלש העברי לאשש גישה זו. מחקרים היסטוריים מספקים לנו נרטיבים, גם אם מקוטעים, על אודות התקופה המנדטורית בפלסטין, ואילו בסוגת הבלש אנו עשויים לחוש את העבר הזה, לשומעו ולהריחו, ואפילו לזהות עמדות ונקודות מבט אבודות שרווחו בתקופה שחלפה.

45 בולט בהקשר זה הוא, כמובן, ההיסטוריון היידן וייט, וראו Hayden White, *The Content of the Form* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987).

46 לדוגמה, הפסיכולוג והתאורטיקן החברתי ההודי אשיס ננדי מודה שהוא 'דוחה את הרעיון של היסטוריה, ובמיוחד את הרעיון של חוקים היסטוריים, בהיותם מכשיר חדש לדיכוי'; וראו Ashis Nandy, *Bonfire of Creeds: The Essential of Ashis Nandy* (New Delhi: Oxford University Press, 2004), 25.

